

naal van argumenten en beschuldigingen werd gestadig uitgebreid. Het conflict escaleerde, het zicht op het gemeenschappelijke en de eerbied voor elkaars eigenheid namen evenredig af. We zullen niet proberen dit tranendal weer opnieuw te doorwaden. Er zijn recentelijk dikke boeken verschenen waarin juist het conflictueuze aspect van de zaak uitvoerig naar voren is gehaald. Ik denk met name aan Hans Jansens geruchtmakende *Christelijke Theologie na Auschwitz*. De controverse had ook een andere zijde. De bestrijders van het Jodendom wilden niet alleen het gelijk van de Kerk poneren, zij wilden ook de joden overhalen dit gelijk metterdaad te erkennen; zij wilden de bekering van de joden tot het Christendom. Maar allengs werd duidelijk dat men deze adressant alleen kon bereiken als men zijn taal sprak. De adversus Judaeos literatuur geeft dan ook een voortschrijdende professionalisering en verfijning van de argumentatie te zien. De oude schrijvers herhaalden Paulus en benadrukten dat het Oude Testament geestelijk moest worden gelezen, als een typogram van Christus en Zijn Kerk. Maar toen de joden dit afwezen en met een simpeler lezen van de Schriften goede troeven in handen bleken te hebben, werd de tactiek verijnd. Men ging de joodse geschriften onderzoeken op argumenten ten gunste van het Christendom. Een kleine elite van geleerden (onder wie met name joodse bekeerlingen!) verrichtte hier het wetenschappelijke grondwerk, maar hun bevindingen sijpelden door naar de andere theologen en dit nieuwe materiaal behoeft de controverse voor verstarring — lastig voor de joden, maar goed voor de theologie. In een nog later stadium paste men de herwonnen kennis van de hebreeuwse bronnen toe door het Nieuwe Testament en andere christelijke geschriften in het Hebreeuws te vertalen om zodoende de joden te bereiken. Nogmaals — de negatieve aspecten van deze bekeringsijver en de verbijsterende vooringenomenheid van de disputanten moeten niet vergeten of vergoelijkt worden. Maar het is ook belangrijk om te beseffen dat de controverse op deze manier levend bleef en niet versteende of in onverschilligheid verzandde. Het bestaan van het joodse volk bleef de theologie uitdagen en de theologen bleven zoeken naar betere informatie.

Het is bekend dat mede door de schokkende gebeurtenissen van onze eeuw hier en daar de traditionele christelijke opvattingen over het joodse volk veranderd zijn. Dat is met name het geval in progressieve theologische kringen in ons land en bij voorbeeld ook in de Verenigde Staten. Nog wijder verbreid is het inzicht dat men de joden niet meer op eertijds gebruikelijke wijze moet kan treden. De oude argumenten zijn bot geworden nu men gezien heeft

Het Jodendom heeft de rijkdom van een andere traditie die, als een vervreemd familielid, zo eigenlijk en toch zo ver weg staat

tot welke rampspoed ze hebben bijgedragen. Maar deze nieuwe situatie is niet in alle opzichten een verbetering ten opzichte van de vroegere triomfale houding van de kerk. Bij theologen die vraagtekens durven zetten bij de traditie, vindt men ook de bereidheid om te proberen de verhouding van Kerk en Synagoge op een nieuwe manier te definiëren. Men is het niet altijd met elkaar eens, al zit er beweging in. Maar niet iedereen kan of wil die vraagtekens zetten. Aan de andere kant van het spectrum zitten zij die op de oude voet voort willen en soms zelfs argumenten voor de onontkoombaarheid van de christelijke boodschap ook voor joden aan de jodenvervolgelingen door de Nazi's durven ontleen.

Daar tussenin zitten de velen die in de klassieke christelijke opvattingen over de joden eigenlijk niets verkeers zien: de joden zullen Jezus als ook hun Zaligmaker moeten erkennen de Kerk is de rechtmatige opvolger van het volk Israël; zonder het Nieuwe is het Oude Testament een gesloten boek; de joodse Wet is geen weg ten leven, etc. etc. Maar zij hebben ervaren dat de manier waarop de Kerk deze waarheden vroeger uitsprak, nu achterhaald is. Bevreesd voor misverstanden zwijgen zij of mompelen paradoxen. De onduidelijkheden die hierdoor ontstaan, zijn zeer ongewenst. Een aanzienlijke schare vurige Israël-liefhebbers dreigt zo het slachtoffer te worden van emoties die men theologisch niet kan verantwoorden. De theologen zijn er nog niet klaar mee, want ook zij die niet met de 'Israël-mode' willen meegaan, hebben enerzijds een verplichting aan het barre anti-joodse verleden van de theologie en anderzijds

aan de Israëlgangers en Leerhuisbezoekers van vandaag.

Het Oude Testament verhaalt de geschiedenis en instellingen van het volk Israël en het Nieuwe Testament speelt zich vrijwel geheel in een joodse context af. Het is de theologen al heel lang bekend dat de joodse traditie veel aanvullende informatie bezit over de situaties waarin de bijbelse verhalen zich afspelen. Zo bevat de *Mishna* (de oudste verzameling van joodse wetten en gebruiken) bij voorbeeld een gedetailleerde beschrijving van het ritueel van de Grote Verzoendag in de tempel van Jeruzalem. Ook vindt men daar de precieze toepassing van de wetten voor het houden van de sabbat, en nog veel meer. In griekse joodse geschriften is ook veel te vinden. De joodse schrijver *Josephus Flavius* beschreef bij voorbeeld de ondergang van Jeruzalem en de Tempel en de politieke verwickelingen die daaraan voorafgingen. Hij lijkt zelfs een enkele maal over Jezus van Nazareth te spreken — over wie overigens ook de *Talmoed* een aantal uiterst opmerkelijke dingen zegt. De evangeliën spreken over Farizeeën en Sadduceeën, maar de joodse geschriften geven pas enige inhoudelijke informatie over deze stromingen. Kortom, voor theologen en bijbelverklaarders ligt hier een overvloed van interessante gegevens.

In de oude kerk waren er al specialisten, zoals *Hieronymus* en *Origenes*, die thuis waren in de joodse tradities en daar hun voordeel mee deden, met name ten behoeve van een juiste vertaling van de hebreeuwse bijbel. Deze lijn sluimerde in de Middeleeuwen maar werd door de geleerden van de